

De Togakamer

De Togakamer

Over de medialisering van het recht

mr. Gerben Kor

Schrijver: Gerben Kor
ISBN: 978 94 02 10858 3
© Gerben Kor

Voorwoord

De medialisering van de maatschappij is een gegeven. De medialisering van het recht is onvermijdelijk, omdat recht een ordening is van de maatschappij. Hoe verhouden rechtspraak, advocatuur en openbaar ministerie zich tot traditionele, nieuwe en sociale media? Sinds 2008, het jaar waarin mijn boek *Medialisering van recht* verscheen, houd ik mij professioneel bezig met deze kwestie. Dit boek, *De Togakamer*, is het resultaat van mijn ervaringen, onderzoek en inzichten over de afgelopen vijf jaren. Voor dit boek heb ik bovendien gesprekken gevoerd met leidende juristen uit de ‘togaberoepen’ in Nederland. Ik heb hen gevraagd naar hun visie op en ervaringen met de voortschrijdende medialisering van het recht.

Ik dank voor de inspirerende gesprekken: Geert Corstens, Herman Bolhaar, Maria van de Schepop, Bas Le Poole, Frits Bakker, Susanne Terporten, Jan Loorbach, Fred van der Winkel, Tjalling van der Goot en Sylvia Taalman. Tot slot dank ik Ditje Reudink voor het ontwerp van de omslag en voor haar niet aflatende steun.

Inhoud

Voorwoord.....	5
Inhoud.....	7
1. MEDIALISERING.....	9
2. RECHTER EN MEDIA.....	34
3. ADVOCaat EN MEDIA	92
4. OM EN MEDIA.....	106
5. TEN SLOTTE.....	138
Noten.....	140

1. MEDIALISERING

Recht is een verhaal. Vertellen is de kunst.

Medialisering is de ontwikkeling waarin de media zich manifesteren als toegangspoort tot en locatie van kennis, begrip, emotie, ontwikkeling en ervaring, en op die wijze zowel subject als object van een epistemologisch proces beïnvloeden. De toegaderer in Nederland ontkomt niet aan medialisering. En dat is goed. Maar daarover later meer. De maatschappij is de afgelopen vijftig jaar sterk gemedialiseerd. Met name in de laatste tien jaar zijn de ontwikkelingen snel gegaan. Het oer-Hollandse format *Big Brother* is tegelijkertijd resultaat, symbool en katalysator van een heel scala aan ontwikkelingen in onze maatschappij. De persoonlijke levenssfeer is gemedialiseerd. Het medium is de boodschap, de werkelijkheid is virtueel, nee de virtualiteit is werkelijk, zo leert Manuel Castells ons.¹ Alle verhalen kunnen vertaald worden in beelden. Elke boodschap kan ondersteund worden door geluid. In de woorden van Herman Bolhaar, de hoogste man van het Openbaar Ministerie in Nederland: 'De intensiteit van de media-aandacht is toegenomen. En ook de snelheid in opeenvolging van de mediaberichten. Dit leidt dikwijls wel tot een zekere mate van vluchtigheid vanuit die media, dat is onvermijdelijk. Verzet hiertegen heeft geen zin. De uitdaging ligt daarin, dat we ervoor te zorgen dat wij de media-aandacht als een gegeven zien; het hoort erbij.'²

In recente juridische literatuur is de wisselwerking tussen media en recht herhaalde malen onderwerp geweest van artikelen en commentaren. Geert Corstens ging er in zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van President van de Hoge Raad kort op in. Die rede stond binnen een uur op www.rechtspraak.nl. En terecht. Corstens weet de relatie tussen media en recht op waarde te schatten. Hij bepleit een goede wisselwerking tussen jurist en media, waarbij hij zich als rechter te allen tijde – gelukkig – het recht of zelfs de plicht voorbehoudt om 'te mishagen'. In gesprek met de auteur, in juni 2013, zei Corstens het als volgt: 'Er is de laatste jaren vanuit de media meer

aandacht gekomen voor rechtszaken. In het algemeen, maar in het bijzonder ook naar aanleiding van incidenten. Als je kijkt hoeveel kolommen er gewijd worden aan rechtspraak, dan zie je dat dat stevig is toegenomen. Dat is merkbaar tot aan de Hoge Raad. Je houdt er tegenwoordig als rechter of raadsheer steeds meer rekening mee dat iets in de media kan terechtkomen. Dat kun je soms voorspellen, maar niet altijd. Als het gaat om een interpretatie van een wetsebepaling van een belastingwet, dan verwacht je niet veel aandacht van de media. Maar in mediagevoelige zaken denk je als rechterlijke macht na over het persbeleid. Dat doen wij zeker meer dan in 2008.¹³

De communicatieve extensies van het individu zijn in ongekend hoog tempo uitgebreid. Daar hebben we het einde bovendien nog lang niet van gezien. Dat is niet een probleem, maar een maatschappelijk gegeven. Een filippica tegen medialisering is zinloos. Medialisering is hier. En medialisering is gelaagd; elk medium herbergt een of meer media in zich. Het medium van internet omvat geschreven tekst en beeld. Tekst omvat taal. Beeld omvat zicht. Taal omvat cognitieve processen. Zicht omvat zintuiglijke processen. En die cognitieve en zintuiglijke processen vormen samen met emotie de basis van elke narratieve werkelijkheid, dus ook van het juridisch discours. In welke mate dat discours ook veranderd is en wordt door medialisering, de basis blijft de menselijke geest. Recht heeft altijd een relatie met de buitenwereld gehad. In de Staatsregeling voor het Bataafse volk van 1798 stond al geschreven dat alle ‘sententiën en vonnissen’ in het openbaar uitgesproken moeten worden. Dat was - simpel gezegd - een reactie op de geheime en daardoor oncontroleerbare rechtspraak uit de feodale tijd. Sinds 1798 is de notie van openbaarheid veranderd. De communicatiemiddelen hebben een technologische ontwikkeling doorgemaakt die aan het eind van de achttiende eeuw door vrijwel niemand voorspeld had kunnen worden. De camera, al dan niet gekoppeld aan mobiele telefoon, laptop of tablet is tegenwoordig het ultieme middel in de uitwerking van openbaarheid. Maar, het moet gezegd worden, de moderne audiovisuele techniek is nog altijd geen vanzelfsprekend verlengstuk van het oog en oor - hoeveel edities van ‘Big Brother’ er ook geweest zijn. Mediale representatie heeft een inherent vervormende werking op de boodschap. Een goed begrip van

de acceleratie en diversificatie van de producten van de menselijke geest zal leiden tot een adequate omgang met de medialisering van de maatschappij in het algemeen en de rechtspraktijk in het bijzonder. Wie het beest kent, kan het beest kunstjes laten doen.

Drie werkelijkheden

In elke zaak, elk verhaal bestaan vele werkelijkheden. Ik zal hier ingaan op drie daarvan: de juridische werkelijkheid, de mediale werkelijkheid en de analoge werkelijkheid. Elk van deze drie werkelijkheden is narratief. Elk kent een meer of minder gematigd persoonlijk perspectief. Een belangrijk verschil tussen de drie is dat de juridische en mediale werkelijkheden in sterke mate binair zijn; de analoge werkelijkheid is dat bij uitstek niet. En, terugkerend naar het begin van dit hoofdstuk, de juridische en mediale werkelijkheden zijn manifeste uitingen van een epistemologisch proces. Bij de analoge werkelijkheid is dit wat minder helder te stellen.

De juridische werkelijkheid van een verhaal kan door een rechter *in ultimo* vastgesteld worden. Aan het eind van dat verhaal ligt dan een binaire code: verdachte wordt schuldig of onschuldig verklaard, een partij wordt in het gelijk of in het ongelijk gesteld. Een van beide zal de uitkomst zijn van het proces van recht als dynamische, argumentatieve praktijk, die voor een goed begrip vanuit een intern perspectief bekeken moet worden, niet vanuit extern perspectief. De drie meest algemene en belangrijke eigenschappen van recht zijn – vrij naar Joseph Raz – dat het normatief is, geïnstitutionaliseerd en dwingend. Normatief in de zin dat het dient, en bedoeld is om te dienen, als gids voor menselijk gedrag. Geïnstitutionaliseerd in de zin dat de toepassing en verandering van recht voornamelijk uitgevoerd en gereguleerd wordt door instituten. En recht is dwingend in de zin dat gehoorzaamheid aan het recht en zijn toepassing uiteindelijk intern gegarandeerd is door de uitoefening van macht en in extreme zin zelfs het gebruik van geweld. Maar recht is ook een verhaal, een narratieve simplificatie van de analoge werkelijkheid. Wat er gebeurd is kan enige tijd na dato onmogelijk vastgelegd worden op een wijze die volledig recht doet aan die analoge werkelijkheid. Een juridisch oordeel vraagt om subsumptie. Subsumptie vraagt om eindige en

kenbare premissen. Eindigheid en kenbaarheid zijn de twee grootste oogkleppen op het antropomorfe wereldbeeld. Is dat erg? Nee, een paard dat de koets moet trekken, functioneert beter met oogkleppen. Recht trekt de maatschappelijke koets. Recht is een ordening voor het hier en nu. De verabsolutering van het recht: vlammend en met hoofdletters, is een misvatting. Als je het recht niet vermenschlijkt en relativeert krijgt het een fictieve eeuwigheidswaarde en pretentie die niet waargemaakt wordt. En dat is nou net waar het in academisch-esoterische theorievorming en in media vaak misgaat.

Mediale representatie van recht

De mediale werkelijkheid van de rechtszaak zal het resultaat zijn van een tweetraps simplificatie. Ten eerste is er de juridische werkelijkheid, zoals verteld door partijen, of bij een strafzaak door verdachte en OM en uiteindelijk door de rechter. Ten tweede is daar de eigen narratieve bewerking door de (nieuws)media. 'Met een zo vluchtig woord- en inhoudsvijandig medium als de tv wordt hevig gevreeën door juist diegenen die het van diepgang, woorden en inhoud moeten hebben.'⁴ Dit schreef Gerrit Komrij in zijn voorwoord bij de Nederlandse vertaling van Neil Postman's klassieker *Amusing ourselves to death*. Er is een spanningsveld tussen representatie van recht in de media en de dagelijkse rechtspraktijk. Waar de media draaien op de heilige viereenheid die in het door Pierre Bourdieu gebezigde Frans zoveel mooier klinkt dan in het Nederlands, *le sang et le sexe, le drame et le crime*,⁵ gaat het recht toch vooral uit van regels, wetten, jurisprudentie, redelijkheid, billijkheid en de in de maatschappij levende beginselen. Dat hele pakket wordt vervolgens wel toegepast op casus die linksom of rechtsom vaak te maken hebben met bloed, seks, drama of misdaad. In hoeverre is de jurist nog op eigen terrein als hij optreedt in de media? Hoe zijn in het publieke debat de verhoudingen tussen recht en de mediale representatie van recht? Voor ik op die vragen inga, zal ik proberen om enkele basisbegrippen uit dit boek te beschrijven.

De voornaamste criteria voor nieuwswaardigheid zijn onmiddellijkheid, dramatisering, personalisering, prikkeling en

uitzonderlijkheid.⁶ De media hebben een eigen dynamiek, die niet altijd naadloos aansluit op de werkwijze van de juridische beroepsgroep, niet zonder meer congruent is met de inhoud en vooral timing van de informatievoorziening vanuit justitiële instanties en personen. Van de bovengenoemde vijf criteria is de onmiddellijkheid dan ook het meest fundamentele obstakel in de relatie tussen media en recht. Aan de andere vier criteria voldoet een juridisch geschil vaak wel, als je maar goed kijkt, luister en/of leest. En daar ligt vaak een stevige horde: nieuwsmedia willen een verhaal vertellen dat past in het schema van het drama. Drama is conflict. Drama heeft behoefte aan een voor de zender kenbare en de ontvanger herkenbare spanningsboog. De meeste manifestaties van nieuwsverslaggeving zijn niet het gevolg van ideologie, maar onbedoelde consequenties van een verscheidenheid aan structurele en organisatorische wetmatigheden van nieuwsgaring, van concepties over de interesses van de ontvanger. Dat gaat veel verder dan de overbekende mantra ‘if it bleeds, it leads’; moderne media bewegen zich, in de woorden van de Franse denker Paul Virilio, in een spiraal van informatiesnelheid.⁷ Wanneer snelheid gekoppeld wordt aan journalistiek en/of commercieel opportunisme, dan blijft er weinig ruimte over voor nuance, accuratesse en diepgang. Conflict en platte nieuwsgaring wint het, volgens Virilio, in de moderne media altijd van analyse. Ik kan u alvast zeggen dat ik het hier niet mee eens ben.

Analoge werkelijkheid

Ik ben u nog een verheldering schuldig van dat begrip ‘analoge werkelijkheid’. De etymologie van het woord ‘analoog’ ligt bij de oude Grieken: ‘ana’ betekent omhoog’ of ‘terug’, ‘loog’ komt van logos, een woord dat vele vertalingen kent, maar dat ik hier vertaal als ‘woord’. In tegenstelling tot de juridische en mediale werkelijkheid, is de werkelijke, of analoge werkelijkheid, niet herleid tot een computabel begrippenkader. Daarmee is de analoge werkelijkheid dan ook meteen ongrijpbaar en onbenoembaar. Het is als de kat van Schrödinger: zodra we de analoge werkelijkheid aanschouwen of ‘ver’woorden, veranderen we die werkelijkheid in onze gesubjectiveerde narratieve werkelijkheid. Feiten bestaan waarschijnlijk wel, maar zijn moeilijk

kenbaar. Waarheden zijn even vluchtig als het medium waardoor zij tot ons komen. De mens balanceert altijd tussen het cerebrale en het emotionele, of zoals Nietzsche het noemde, het Apollinische en het Dionysische, het doordachte en het extatische. De pretentie van de rechtspleging ligt in een eerbetoon aan het Apollinische als zo getrouw mogelijke representatie van de analoge werkelijkheid, met een meer of minder binaire uitkomst. De grote *truc spéciale* van audiovisuele en nieuwe media is dat zij het Apollinische presenteren door een Dionysische caleidoscoop. De president kan nog zo lang nadenken over de exacte formulering van zijn uitspraak in een kort geding, de pers zal schrijven: 'A wint', met champagne voor A en tranen van B. De raadsheer kan zijn vonnis nog zo mooi en uitgebreid motiveren, het journaal zal samenvatten: 'C voor achttien jaar de cel in'. Rechter, officier en advocaat zullen samen misschien begrijpen waarom een ontuchtpleger een taakstraf krijgt in aanvulling op de therapie die hij al volgt, de website zal schreeuwen: 'Verkrachter krijgt flutstraf'. En misschien is die extatische formulering in veel gevallen wel net zo adequaat, waar of geldig als de doordachte. En waarom heeft Virilio, zoals ik aan het eind van de vorige alinea stelde, nou geen gelijk? Waarom weet ik het beter dan deze zeer gewaardeerde - maar wel erg Franse - denker? Dat is niet helemaal eerlijk misschien, maar het komt hier op neer: ik heb de tijd aan mijn zijde. Virilio schreef zijn belangrijkste werken in een tijd dat de implicaties van moderne mediatechnologieën nog niet volledig te overzien waren. Inmiddels weten we dat de blogger het moderne equivalent is van een middeleeuwse *glossator*, die de moderne varianten van de *codices* en *sententiën* van commentaar voorziet. Inmiddels begint de notie steeds meer door te dringen dat 'the wisdom of crowds' - zoals zo mooi beschreven in het gelijknamige boek van James Surowiecki - de methode van de toekomst is in de ontwikkeling van kennis, onderzoek en opsporing. Inmiddels kunnen we met vrij grote waarschijnlijkheid voorspellen dat de associatieve interactiviteit die inherent is aan het moderne pluriforme medialandschap, zal leiden tot vele en breed gedragen platformen voor analyse, omdat conflict zo alomteenwoordig is dat het gaat vervelen en omdat 'platte nieuwsgaring' zo gedemocratiseerd is, dat geen medium meer alles zal zetten op de drang 'de eerste te zijn'. Duiding, analyse, achtergronden, dat is het spectrum waarbinnen een medium een eigen identiteit kan

ontwikkelen, om zo ontvangers aan zich te binden. Het in intellectuele kringen alom verguisde Geenstijl is daarvan – in al zijn klootzakkerigheid – een prachtig voorbeeld.

Synopticon

De wereld zoals wij die nu om ons heen zien, met eigen ogen of door de plurifocale glazen van de media, is mooi en vol van kansen. Het recht, de rechtspraktijk, kan op allerlei wijzen profiteren van de middelen die de moderne media bieden. Opsporing, communicatie, openbaarheid, kennisgaring, nieuwe vormen van conflictbeslechting en mediation, professionele en persoonlijke interactie, alles en iedereen wordt veel toegankelijker, zo lang je je weg maar weet te vinden in het technologische landschap. Bovendien maakt de toenemende veelvuldigheid van ‘zenders’ in de moderne media, dat je als justitiële instantie, of als andere juridische entiteit of betrokkene, steeds meer zelf sturing kunt geven aan de wijze waarop je de ontvangers wilt bereiken. Het is daarbij van wezenlijk belang, dat je je als jurist realiseert dat je niet ‘een boodschap hebt aan de media’, maar ‘een boodschap hebt voor de mensen’. Media staan, het woord zegt het al, tussen zender en ontvanger in, en vormen nooit een doel in zichzelf. Al sinds de tijden van de *cahiers du cinéma* weten we dat in het montageproces de ware kunst van film en hoorspel besloten ligt. Een mediamaker laat zien en horen wat hij wil, om een verhaal te vertellen. Dus als je niet live op radio, televisie of internet bent, dan heb je als geïnterviewde geen eindcontrole over inhoud en context van je boodschap. En zelfs als je wel live bent, zal de impact van je woorden later kunnen veranderen door de manier waarop en de context waarin delen ervan worden hergebruikt, verveelvoudigd en vervormd, in traditionele, nieuwe en sociale media. Daarom geldt bijvoorbeeld voor een advocaat in de relatie tot de media als basisuitgangspunt: de mooiste omgang is een stille omgang. In de woorden van Marc Blom, voormalig bestuursvoorzitter van Nauta Dutilh: in dit vak bereik je al heel snel het punt waar je moet ophouden met praten.